

Bezwaard gemoed in een regio over relaties tussen endogene (vitale) depressies, religie en suïcide door Dr. J. D. van Scheyen*

Inleiding, depressie en karakter

In ons werkgebied – vnl. de regio Walcheren – komen patiënten met dikwijls ernstige endogene vitale depressies opvallend frequent onder behandeling. In de psychiatrische afdeling van het Gasthuis te Middelburg is – blijkens de gegevens van de Stichting Medische Registratie – het opnamecijfer van deze depressies ruim 2 maal zo hoog vergeleken met het betreffende opnamegemiddelde van vergelijkbare ziekenhuisafdelingen.

Het risico bij deze endogene vitale depressies is tweeërlei. In de eerste plaats de kans op recidief: in het algemeen verloopt een dergelijke depressie in fasen die vele maanden kunnen duren terwijl de kans op het herhalen van deze fasen in het verdere leven van de patiënt eerder toe- dan afneemt. In de tweede plaats is er vooral bij deze depressies het risico van suïcide. Het percentage van deze patiënten die zich uiteindelijk suïcideren is betrekkelijk hoog, met name 15.

In het vitaal depressieve syndroom van lusteloosheid, machteloosheid en moedeloosheid (Cohen Stuart, 1965) vormt een extra psychische belasting voor de patiënt het besef waardeloos te zijn geworden. Van hieruit kan een pathologisch zelfverwijt ontstaan. Vooral dit laatste kan ook doorwerken in een veranderd godsdienstig beleven: het zondebesef gaat overheersen, de patiënt voelt zich ook in religieus opzicht schuldig en verloren, soms kan zelfs de overtuiging 'de zonde tegen de Heilige Geest te hebben begaan' zich aan de patiënt opdringen. De patiënt raakt er van overtuigd dat het lijden 'permanent' zal zijn, dit versterkt het taedium vitae en het risico van suïcide. De suïcide die de tragische afloop van een dergelijke depressie kan inhouden. Aldus zijn er duidelijke raakpunten tussen de studie van dit type depressies en het zelfmoordvraagstuk.

Een volgende vraag is: tonen de patiënten met endogene vitale depressies een bepaalde premorbide geaardheid, anders geformuleerd: mag men spreken van een pre-depressief karakter? Wat dit

* Zenuwarts, Gasthuis, Middelburg.

betreft hebben vooral in de laatste jaren de opvattingen van Tellenbach (1969) meer ingang gevonden.

Tellenbach beschreef de volgende kenmerken van dit pre-depressieve karakter: serieus, ijverig, zuinig, eerlijk, nauwgezet, groot plichtsgevoel, sterk verantwoordelijkheidsbesef; in het algemeen mensen die hoge eisen aan zichzelf stellen vooral wat betreft het leveren van prestaties. Aldus kan men zich afvragen moet een dergelijke geaardheid nu juist niet als ideaal, c.q. uiterst normaal worden beschouwd. Er is echter meer. Volgens Tellenbach is er aan deze karakterstructuur als het ware een dubbel aspect te ontdekken. In de eerste plaats gaat het om een in min of meer pathologische zin aan de genoemde eigenschappen gefixeerd zijn. Deze mensen, c.q. patiënten, kunnen zich bijv. niet innerlijk distantiëren van hun plichtsbesef, anders gezegd: zij kunnen zich niet losmaken van het gevoel voortdurend te moeten presteren, hun verantwoordelijkheidsgevoel weegt voortdurend zwaar, dikwijls te zwaar. Achter dit 'vastgelegd zijn', dit ook in affectieve zin gefixeerd zijn aan deze karaktereigenschappen – dit laatste wordt ook wel beschreven als statothymie (Kraus, 1971) – bestaat een vaag angstig besef dat deze – noem het – positieve eigenschappen in hun tegendeel zouden kunnen verkeren. Nu is het duidelijk dat in een toestand van depressie deze structuur inderdaad in deze zin decompenseert en in het tegendeel verkeert: in de depressie ontstaat het besef niet meer te kunnen presteren, het gevoel overal tekort te schieten, het ziekelijke schuldgevoel, het pathologische zelfverwijt, eventueel zich versterkend tot een sterke negatie van zichzelf, het besef waardeloos te zijn geworden, kortom het 'positieve' in een dergelijke karakterstructuur is in de depressie omgeslagen in de altijd al min of meer gevreesde tegenpool. Gezien tegen de achtergrond van de kenmerken van een dergelijke depressie krijgt deze pre-depressieve geaardheid dus meer reliëf.

Dit bracht Tellenbach er toe om deze geaardheid als een vorm van pathologische normaliteit aan te duiden. Volgens Tellenbach kenmerkt dit 'typus melancholicus' zich dus enerzijds door dit 'vastgelegd' zijn op deze 'positieve eigenschappen' maar anderzijds vooral ook door een vage maar toch nimmer geheel afwezige angst dat een en ander niet volledig en blijvend gehonoreerd kan worden. Het is volgens Tellenbach dan ook zeker denkbaar dat een zodanige decompensatie, die voert tot een depressie, geprovoceerd kan worden door bepaalde situatieve factoren waardoor deze faalangst versterkt kan worden. Men kan hier – bijvoorbeeld – denken aan een verandering in de werksituatie die gepaard gaat met het besef veel meer verantwoordelijkheid te moeten gaan dragen dan men doorgaans gewend was. In een dergelijke situatie ontstaat een soort risico-besef waardoor de angst om tekort te kunnen gaan schieten, c.q. te kunnen falen, geprovoceerd kan worden. Het oudere begrip: een psychisch geprovoceerde endogene depressie, kan aldus nog wel gelden.

Voorts is het duidelijk dat bij een geaardheid als deze een bepaald pessimisme, een depressieve 'ondertoon', voortdurend overheerst,

m.a.w. een nimmer geheel weg te denken vage bezorgdheid om in de nabije of verdere toekomst tekort te gaan schieten, c.q. te gaan falen. Het is denkbaar dat juist door deze geaardheid een gering psychotrauma al een depressie kan provoceren. Dit neemt echter niet weg dat het merendeel van de endogeen-vitaal depressieve fasen 'ongemotiveerd', d.w.z. schijnbaar spontaan ontstaan, schijnbaar aangezien in deze categorie van depressies vooral het biologisch-psychiatrische onderzoek ongetwijfeld tot nieuwe inzichten heeft geleid (Van Praag, 1974).

Hoe dit ook zij, het is bij endogene vitale depressies toch wel opvallend dat inderdaad deze pre-depressieve geaardheid, het duidelijkst bij mannelijke patiënten, betrekkelijk veelvuldig kan worden aangetroffen, in een percentage van omstreeks 60%. Dit roept vanzelfsprekend de vraag op, hoe is men zo geworden? Daarbij ontstond onzerzijds de indruk dat voor wat betreft een dergelijke geaardheid bepaalde godsdienstige opvattingen of het opgroeien en verblijven in een bepaald godsdienstig klimaat mede van invloed zou kunnen zijn. Het gaat hier om datgene wat voorlopig wordt aangeduid als de invloed van een prototype van de Calvinistische levenshouding.

Karakter en religie

Enkele historische opmerkingen zijn in dit verhaal onmisbaar. In de tijd dat de reformatie in Nederland ingang vond was het opmerkelijk hoe snel en met welk een intensiviteit de invloed van Calvijn, c.q. het Calvinisme zich liet gelden. Deze sterke invloed hangt zeker samen met de indringende wijze waarmee Calvijn zijn opvattingen naar voren bracht. Vooral de betoogtrant van Calvijn lijkt hierbij van betekenis, een betoogtrant die zich kenmerkt door pregnantie, nadrukkelijkheid, een soort formeel-juridische denktrant waaraan eigenlijk iedere twijfel vreemd was. Zoals bekend werd de predestinatieleer een centraal gegeven. Ieders lot is voor de eeuwigheid beslist zonder dat rekening wordt gehouden met persoonlijke verdiensten en/of de vrije wil van de mens. 'Een klein getal wordt uitverkoren': de voor sommigen acceptabele, voor anderen beangstigende leer van de uitverkiezing (Schipper, 1959). Dat hiermede een last op de mens werd gelegd lijkt buiten twijfel, een last die kon voeren tot somberheid, gedruktheid, onzekerheid, maar anderzijds – met name voor wat betreft geloofszaken – een hooghartigheid, soms zelfs een absoluut radicalisme in de hand kon werken.

Voorts is het onmiskenbaar dat de leer van Calvijn ook veel invloed had op de algemene levenshouding. Hierbij denke men aan Calvijns opvattingen over de noodzaak tot hard werken, de getrouwe vervulling van de beroepspllicht, het uit de boze zijn van alle tijdsverspilling etc. Deze opvattingen bepaalden steeds duidelijker de algemene levensmoraal, een moraal waarbij dus met name het waarden van allerlei wereldse zaken volstrekt werd afgewezen; de wereld is er – volgens Calvijn – uitsluitend om door de

mens bewerkt, beheerst en benut te worden.

Wat nu betreft de meer individuele geloofsbeleving lijkt het volgende van belang. Bij de protestanse Calvinist overweegt in sterke mate de betekenis van de persoonlijke gewetensbeslissing. Mede daardoor wordt de protestantse Calvinist als het ware meer op zichzelf teruggeworpen, wat ook kan leiden tot een voortdurend doorzoeken van zichzelf met betrekking tot geloofszaken en in het bijzonder dus als het gaat om de persoonlijke geloofsbevinding. Destijds vormde dit in feite het uitgangspunt van het Piëtisme. Dit Piëtisme kan voor een deel als een logisch uitvloeisel van de Calvinistische denkwereld worden beschouwd. Daarbij zijn aan deze Piëtistische richtingen merkwaardige psychologische en soms wel patho-psychologische aspecten te onderkennen. Stond de ontwikkeling van die Piëtistische richtingen aanvankelijk onder buitenlandse, vooral Engelse invloeden, toch kreeg deze stroming reeds na betrekkelijk korte tijd een typisch Nederlands karakter. Het centrale uitgangspunt was dus de betekenis van de persoonlijke beleving van het geloofsbezit en dit in onlosmakelijk verband met een consequent principiële Calvinistische levenshouding. Een dergelijke neiging tot cultivering van innerlijke geloofservaringen, ook wel te zien als een typisch voorbeeld van het 'verticale geloof', kon en kan ook worden beschouwd als een reactie op de meer formele theologische disputen die zich soms op een vnl. verstandelijk vlak leken af te spelen. Op dit laatste werd ook de nadruk gelegd door Voetius, een van de eerste leidlieden van het Piëtisme. Hij was van mening dat deze levensopvatting uiteindelijk tot blijmoedigheid kon voeren. Voor de meerderheid van de gelovigen leek dit toch niet haalbaar, eerder was er sprake van een zwaar te torsen last.

Voorts voerde dit tot benepenheid, eigenzinnigheid en soms zelfs tot tirannie over mede-christenen. In deze kringen hield men zich voortdurend bezig met een diepgaande analyse van de persoonlijke godsdienstige ervaringen, een speuren naar herkenningsteekenen van de zgn. wedergeboorte: de geloofswereld van de 'nadere reformatie'.

Opmerkelijk is dat vooral in Zeeland deze geloofsrichting, vanaf het midden van de zeventiende tot het begin van de achttiende eeuw, veel aanhang kreeg. m.a.w. dit 'bevindelijk christendom', deze nadere reformatie vond dus in Zeeland kennelijk een goede voedingsbodem. Een belangrijke representant van deze richting was de Middelburger Willem Teelinck, die voortdurend opwekte tot de bewuste bekering, innige vroomheid, piëtas. Deze hang naar verinnerlijkte vroomheidsbehoefte leidde er ook toe dat de middeleeuwse mystici weer meer werden bestudeerd. De persoonlijke geloofsbevinding werd in toenemende mate centraal gesteld maar dit ook in soort antagonistische relatie met de zonde, gevaren en bedreigingen van het aardse leven, die, volgens deze opvattingen, onuitroeibaar schenen. Anders gezegd: men moest het aardse leed en de daardoor gewekte angsten leren accepteren en doorstaan.

Somt voerde dit tot een merkwaardige vorm van lijdzaamheid. Men zou kunnen stellen dat door deze Piëtistische opgave tot aanvaarding van het leed, en motivering tot bijv. maatschappijverbetering stellig niet werd bevorderd. De opbloei van deze Piëtistische richtingen verliep zeker niet geruisloos. Dikwijls kwam men in regelrecht conflict met de officiële kerk, met de kerkelijke hoogleraren en zelfs met de overheid. Dit soort conflicten leek de strijdbaarheid van deze Piëtistische richtingen eerder te versterken; bijv. de conflicten om en met de zgn. Labadisten. De Labadie weigerde in Middelburg kerkdiensten te leiden aangezien hij niet wenste te preken voor een 'dermate grote menigte van niet wedergeborenen'. Hij richtte een groepering op van een kleine groep 'zuiver bekeerden', mogelijk het begin van het ontstaan van de conventikels. Deze conventikels waren een doorn in het oog van de toenmalige theologische hoogleraren, anderzijds bleef bij de meer eenvoudige gelovigen van hieruit het idee voortleven dat men, indien nodig zich apart diende te verenigen, eventueel los van de officiële kerk. Dit kan beschouwd worden als één van de oorsprongen van het sectarisme. Hoe dit alles ook zij, als bindend richtsnoer ook in deze groeperingen bleef gelden de noodzaak tot 'bevindelijk geloven' maar dit dan in samenhang met de 'preciesheid': het voortdurend waarmaken van de principiële Calvinistische levenshouding.

Het duurde niet lang of een kenmerk van een dergelijke levensbeschouwing werd de sombere, negatieve interpretatie van het menselijk bestaan, eigenlijk een accentuering van een ontwaarding van het menselijk bestaan. Dit kan bijv. typisch worden teruggevonden bij Lodensteijn die in een wijsgerig kader bij voortdurend waarschuwde voor een te grote waardering van het aardse leven (de Vrijer). Nog sterker en haast in karikaturale vorm was dit aanwezig bij de Piëtistische schrijver Schortinghuis die een zekere faam verwierf door wat hijzelf aanduidde als zijn dierbare 'vijf nieten': 'Ik wil niet, Ik kan niet, Ik deug niet, Ik weet niet, Ik heb niet', iets dat nu als een non-valorisatiehouding zou worden aangeduid. Dat dit soort opvattingen de bestaansangst in de hand kon werken lijkt wel buiten twijfel. Of dan geloofsvertrouwen voldoende tegenwicht kon vormen is de vraag, c.q. een theologisch twistpunt.

De marge tussen deze Piëtistische geloofsijver en psycho-pathologische verschijnselen was soms bedenkelijk smal: secte-vorming, psychische infecties, bijv. het verhaal van de Nijkerkse beroerten, plastisch beschreven door Zaal (1972). De verontwaardiging van de officiële kerkelijke hoogleraren ten spijt bleef dit Piëtisme voortleven, deels ondergronds, een soort religieuze subcultuur 'avant la lettre'.

Nu kan men zich afvragen: is dit alles de goede oude tijd, of zo men wil de slechte oude tijd? Hebben deze opvattingen zichzelf overleefd of laten zij nog steeds hun invloed gelden? Is dit alles alleen nog te zien als een betrekkelijk ongevaarlijk religieus folklorisme dat nog krampachtig vasthoudt aan 'oude waarden', waar-

den die in feite niet meer realiteitsbetrokken zijn of ligt dit anders? Een duidelijk antwoord hierop is moeilijk te geven.

Wel kan worden vastgesteld dat deze vorm van bevindelijk, nader reformatorisch christendom die gepaard *kan* gaan met bestaansangst, een neiging tot lijdzaamheid, een negatie van de meer algemene waarde van het menselijk bestaan, nog steeds existeert, met name in grote gedeelten van de provincie Zeeland. Opmerkelijk is voorts dat de predikaties van de 'oude' voorgangers. Smytegelt, A. Brakel, Schortinghuis, Teelinck, Van de Groe enz., nog steeds worden herdrukt, gelezen en overdacht. Wel zijn ze — zoals de uitgever aangeeft — omgezet in huidig Nederlands 'tot een beter begrip'. Zo kan ook vandaag en morgen een stuk godsdienstigheid blijven voortbestaan dat nog geheel thuishoort in de wereld van gisteren, aldus Kuitert (1972).

In de psychiatrische praktijk blijkt hoe een dergelijke levensopvatting, vooral dus bij diegenen die daar kennelijk vatbaar voor zijn, kan voeren tot een tobberige zwaartillendheid, iets dat eigenlijk wel voor de hand ligt, gezien tegen de religieuze achtergrond waarbij het menselijk bestaan in feite als uitzichtloos wordt ervaren. Afgezien van alle theorie kan dit op zich al als een predepressieve levenshouding worden gezien. Bij deze mensen overheerst een 'trek naar het sombere', iets dat niet is weg te denken. Daarnaast zijn er dan ook stellig de 'deugden': arbeidzaamheid, spaarzaamheid, stiptheid, betrouwbaarheid.

Zo beschouwd is er in een dergelijke nader-reformatorische mentaliteit een dubbel aspect te onderkennen, enerzijds een scala van positieve eigenschappen, anderzijds een beangstigende innerlijke onzekerheid, in wezen gefundeerd in een diep gewortelde godsdienstige twijfel welke zich ook wel laat vertalen in een soort permanente bestaansangst. Aldus worden punten van overeenstemming zichtbaar met de hiervoor beschreven kenmerken van het pre-depressieve karakter.

Tenslotte kan men zich afvragen hoe het is te verklaren dat na de reformatie grote delen van het Nederlandse volk dermate toegankelijk werden voor de Calvinistische denkbeelden. Waarschijnlijk gaat het hier om een algemene wisselwerking. Het is mogelijk dat toen al de Nederlandse mentaliteit een bepaalde affiniteit toonde tot het Calvinistische levenspatroon. Dit zou kunnen samenhangen met de meer algemene affiniteit, bijv. aantrekkingskracht die uitging van het individualisme en het puritanisme met de daaraan gerelateerde vrijheidszin, c.q. de vrijheidsdrang. Dat met name door Calvijn ook de ondernemingszin duidelijk werd gestimuleerd lijkt eveneens van betekenis. Dit sloeg zeker aan bij de handelsgeest der toenmalige Nederlanders. Voorts is het waarschijnlijk dat — wat Chorus (1967) aanduidde als — de ideomotorische factor, mede van betekenis kan worden geacht. Chorus bedoelde hiermede de 'trekkracht' van een nieuw idee, een nieuwe moraal, die vooral ingang vond bij Friezen, Hollanders en kust-Zeeuwen.

Religie en depressie

Uit het voorgaande mag blijken dat er tussen de op nadere reformatie geïnspireerde levenshouding en de psychiatrische beschrijving van het pre-depressieve karakter, punten van overeenstemming kunnen worden vastgesteld.

Zoals reeds vermeld wees Tellenbach op het kwetsbare van de pre-depressieve geaardheid. Een kwetsbaarheid die samenhangt met een faalangst: het angstig besef niet meer te kunnen voldoen aan de hoge eisen die men aan zichzelf gewend is te stellen. In feite is dit een compromisloze levenshouding, een onvermogen om tolerant te zijn t.a.v. zichzelf, ook indien de levenssituatie hiertoe noopt. Dit alles nu lijkt een pendant te hebben in de geschetste nader-reformatorische levenshouding. Ook hierin prevaleert de dwingende opdracht om hoge eisen aan zichzelf te stellen, dit dus vanuit een religieuze motivering met daarbij op de achtergrond toch ook een voortdurende angst dat men uiteindelijk in dit religieuze kader tekort zal blijven schieten. Al met al kan dit worden beschouwd als een variant van bestaansangst.

Het is daarom niet zo verwonderlijk dat patiënten met een zware endogene depressie, bijv. een echte melancholie, dikwijls dit definitieve falen, het tekortschieten met name ook voor wat betreft de godsdienstige overtuiging, op een onthullende wijze laten zien. De patiënt beleeft in de depressie op een beangstigende wijze de 'beslissende nederlaag'. Dit is dus het beeld van de zwaarmoedigheid waarin het 'definitief verloren zijn' ook in godsdienstig opzicht als een primaire beleving overheerst met daarnaast het pathologisch besef dat men ook in dit ondermaanse op welk gebied dan ook volledig heeft gefaald. In een dergelijke depressie is niet alleen datgene wat altijd al werd gevreesd voor de patiënt tot een realiteit geworden, maar evenzeer is er een religieuze decompensatie waardoor ook de godsdienstig bepaalde vrees, bijv. in de vorm van de angst voor het definitief verloren zijn, tot een pathologische realiteit is geworden.

Het valt dikwijls op dat dit type patiënten – ook achteraf – het ziek zijn in de religieuze sfeer blijven beleven, bijv. de patiënt die vertelt dat hij in de depressie geen 'verhoring' meer ervoer, maar dit wel weer verkreeg na zijn herstel. Het zijn speciaal deze patiënten die in hun pre-depressieve geaardheid gevangen lijken in een diep gefundeerde faalangst die dikwijls mede bepaald lijkt door de religieuze instelling.

Gelet op het merkwaardige ook in affectieve zin gefixeerd zijn van deze karaktertrekken in de pre-depressieve geaardheid, de stathymie, is het opvallend dat ook in deze vorm van Calvinistische levensopvatting prevaleert, het pregnante, het gefixeerde, het – zonder toestaan van twijfel – vaststaande van deze opvattingen. Deze overtuiging wordt als het ware in eerste aanleg systematisch en ook traditioneel vastgelegd. Dit neemt niet weg dat in tweede instantie toch kan ontstaan de ook in deze situaties niet weg te denken menselijke twijfel over de mogelijke persoonlijke honore-

ring van een en ander.

Terzijde kan opgemerkt worden dat een dergelijke structuur toch wel essentieel anders is dan de fundamentele existentiële twijfel die zijn plaats heeft gevonden in de zgn. 'nieuwe religie'. Hoe men de kenmerken van het pre-depressieve karakter ook evalueert, het staat vast dat er een relatie bestaat tussen deze geardheid en het optreden van een ernstige psychiatrische aandoening in de vorm van een endogene vitale depressie. Ook uit het oogpunt van preventie zou gesteld kunnen worden dat de factoren die wellicht mede het ontstaan van een dergelijke karakterstructuur in de hand kunnen werken, nader geanalyseerd moeten worden. Dit impliceert dat de in dit kader geschetste aspecten van de 'nader-reformatorische levenshouding' als risicofactoren voor de geestelijke gezondheid moeten worden beschouwd.

Eigenlijk is het merkwaardig dat van psychiatrische zijde dit soort kritische opmerkingen weinig wordt gehoord. Dit is des te opvallender aangezien juist in het praktische psychiatrische werk – althans in onze regio – dergelijke problemen welke de patiënt dikwijls benauwen en beangstigen, betrekkelijk frequent worden gezien. Zowel van historische als van sociologische zijde zijn er herhaaldelijk kritische kanttekeningen bij de hier aangeduide Calvinistische levenshouding geplaatst. Een kritiek met als algemene ondertoon het signaleren van de soms riskante machtsstrevingen welke inherent kunnen zijn aan een zodanige Calvinistische denktrant.

Bouman (1965) noemde enkele sociaal-psychologische aspecten van het Calvinisme. Volgens hem ontleenden zij die tot het Calvinisme overgingen aan de leer van Calvijn veel van hun persoonlijke geslotenheid en zakelijke nuchterheid, hun agressief initiatief nemen en hun rationeel doelmatig handelen. Volgens Bouman heeft het Calvinisme, aldus, een diepgaande invloed uitgeoefend op zowel het Westeuropese als het Amerikaanse volkskarakter, en betekende de pre-destinatieleer in feite toch ook de heerschappij der begenadigden: 'zo beschouwd schiep het theologische dogma een aristocratisch politieke overtuiging'. Aldus ontstond er, schrijft Bouman, een gevoel van tegenstrijdigheid tussen individualisme en gemeenschapsideaal. Door de verweving van maatschappijstructuur en geloofsleer werd de mens voortdurend onder druk gezet: steeds gedwongen hoge eisen aan zichzelf te stellen maar tegelijkertijd te beseffen dat zijn lot hierdoor ook weer niet bepaald kon worden. Uiteindelijk bleef de invloed op bijv. de eigen uitverkiezing iets dat de mens nimmer vergund zal zijn. Eeuwenlang bleef dit 'decretum horribile' onaantastbaar.

Psychologisch gezien is het waarschijnlijk dat dit merkwaardige dubbelaspect – enerzijds het besef: er is 'geen loon naar werken', anderzijds de noodzaak van voortdurend te moeten presteren – een situatie inhield waardoor een vorm van bestaansangst werd geïnduceerd. Een dergelijke geloofsleer houdt het kwalijke risico in dat God een Wezen wordt door Wie de nietigheid van de mens wordt benadrukt of a fortiori een Wezen dat het op het verderf

van de mensheid heeft toegelegd. In de intermenselijke verhoudingen kan dit ontaarden tot een in een geloofsleer verhulde machtsbehoefte, in de vorm van een indirecte 'heerschappij door de angst'. Opgemerkt zij dat in een dergelijke structuur de godsdienst zeker geen 'opium voor het volk is', eerder het tegendeel: niet angst wegnemend, naar angst inducerend.

Dat dan vanuit de leer van Calvijn waarde wordt gehecht aan de persoonlijke gewetensbeslissing lijkt, gezien vanuit die structuren, meer schijn dan wezen. Het persoonlijke geweten valt in een dergelijke denktrant nl. niet samen met de eerste voorwaarde daartoe, de echte persoonlijke vrijheid, een persoonlijke vrijheid waarvan de essentie a priori door sommige interpretaties van het Calvinisme lijkt te zijn uitgebannen. Dit laatste vormt wellicht de achtergrond van de bekende uitspraak van Erasmus dat hij geen wezenlijk verschil zag tussen de Calvinistische vrijheid van meningsuiting en de werkwijze van de Rooms-Katholieke curie.

Dat ook in Nederland vanaf het begin van de reformatie het risikante van dit soort machtsprincipes werd onderkend, is duidelijk te zien aan het reeds vroeg ontstane conflict tussen de verdraagzamen en de intoleranten, de 'preciezen', bij wie een op een Calvinistische levensopvatting gefundeerde machtsbehoefte de boventoon leek te voeren. Deze tegenstelling is ook wel typisch als een rode draad te volgen in de geschiedenis van het Nederlands Calvinisme.

Vóór de Dordtse Synode eisten de preciezen een vergaande invloed van de kerk op de staat. De nationaal Calvinisten waren in dit opzicht meer behoudend maar eveneens meer tolerant. Tijdens de Dordtse Synode werd dit strijdpunt in het voordeel van de 'preciezen' beslecht. In de verdere geschiedenis van het Nederlands Calvinisme valt op de dikwijls weerkerende invloed van dit door een aanvechtbare interpretatie van het geloof geïnspireerd machtsstreven. Enerzijds dus bijv. in de aparte en soms bizarre vorm van het Piëtisme, anderzijds in bewegingen waarin een machtsstreven wortelde in een onwrikbare Calvinistische levensovertuiging. Men kan daarbij denken aan de 'afscheiding' in 1834: de inspirator, De Cock, wees de toenmalig opgestelde nieuwe synodale reglementen af en greep onvervaard terug op de 'Dordtse leerregels'. Voor de tweede maal doet zich dit voor in de negentiende eeuw bij de activiteiten van Abraham Kuijper – een renovatie van het confessionalisme – waarbij het duidelijk is dat in zijn opvattingen wordt teruggegrepen op de theorie van Calvijn. Er waren en er zijn mensen die dit alles nog ervaren als een niet te ontlopen confrontatie met een machtsprincipe gekoppeld aan een vagelijk subjectief bewustzijn van een geestelijke onvrijheid, een situatie welke ten overvloede nog geïnstitutionaliseerd leek in een kerk, die – mogelijk ongewild – tekort schoot in het onderkennen van deze gevaren.

Dergelijke structuren laten nog steeds hun sporen na, sporen van menselijke onzekerheid en angst, iets dat nog frequent en in feite te frequent wordt aangetroffen.

Suicide, religie en depressie; enkele getallen en een klein onderzoek

Zoals hiervoor reeds werd aangegeven vormt de suicide nog te frequent de tragische afloop van een endogene depressieve fase. Bij het zelfmoordvraagstuk is een belangrijke vraag in hoeverre een bepaalde godsdienstige levensovertuiging invloed zou kunnen hebben op het zgn. zelfmoordgetal. Met dit zelfmoordgetal wordt bedoeld het gemiddelde aantal zelfmoorden per jaar gerekend per 1 miljoen of per 100.000 inwoners. Uit een onderzoek van Kruit (1960) bleek dat over de periode van 1936 tot 1952 dit zelfmoordgetal sterk varieerde ook wat betreft regionale invloeden. Volgens deze schrijver is dit zelfmoordgetal bijv. hoog tot zeer hoog in gebieden als de Zuidhollandse eilanden, de Zeeuwse eilanden en Westzeeuws-Vlaanderen. Voorts bleek dit zelfmoordgetal vooral hoog in gebieden met een overwegend protestantse bevolking, dit vooral vergeleken met het absolute en lagere zelfmoordcijfer in landstreken met een overwegend Rooms-Katholieke bevolking.

Kruit vond dat dit zelfmoordgetal voor de Gereformeerden in Zeeland aanzienlijk hoger is, nl. 148, vergeleken bij het desbetreffende cijfer voor het gehele land: 59 per 1.000.000 inwoners. Kruit kon zich niet aan de indruk onttrekken dat er mogelijk een relatie bestaat tussen dit hoge zelfmoordgetal en het overwegen in de desbetreffende gebieden van een bepaalde godsdienstige levensovertuiging welke door Kruit werd aangeduid als het 'bevindelijke christendom'. Hij concludeerde dat de verdeling van de bevolking over diverse kerkelijke gezindten een krachtige invloed heeft op de hoogte van het regionale zelfmoordgetal. Een dergelijk meer regionaal gericht onderzoek van Van Ooijen (1965) toonde aan dat vooral in uitgesproken Rooms-Katholieke gedeelten van de provincie Zeeland een relatief laag zelfmoordcijfer werd gevonden. De getallen van dit onderzoek hebben betrekking op een periode van 10 jaar, van 1954 tot 1963. Het betreft hier het aantal gevallen van zelfmoord gerekend per 1000 inwoners. Deze getallen bedroegen: voor de Rooms-Katholieke enclave in Zuid-Beveland: 0,1-0,4, voor Walcheren: 0,9-1,2, voor Westzeeuws-Vlaanderen opvallend hoog: 1,3-2,0.

Oudere gegevens zijn mogelijk nog opvallender. In de periode van 1931 tot 1952 bedroeg het totaal aantal zelfmoorden gerekend per 1 miljoen inwoners, 214. De onderverdeling voor wat betreft de godsdienstige oriëntatie van de slachtoffers was als volgt: Rooms-Katholiek: 73, Ned. Hervormd: 172, Gereformeerd: 59, geen godsdienstige oriëntatie: 93, overige protestantse richtingen: 317. Van der Meiden (1968) veronderstelde dat dit hoge getal van 317 gecorreleerd kan worden met de uiterst rechtszinnige orthodoxe richtingen, de zgn. zwarte-kousenkerken, kerken waarin dus met name de belevingswereld van de nadere reformatie nog duidelijk prevaleert.

Nu dient men wel te beseffen dat bij een vraagstelling als deze, die dus betrekking heeft op de determinanten van het zelfmoord-

getal ook andere factoren van invloed zijn. Uit alle hierop betrekking hebbende onderzoeken blijkt dat als belangrijkste determinanten kunnen worden beschouwd enerzijds de godsdienstige oriëntatie, anderzijds stellig ook de leeftijd. Een interactie tussen beide determinanten blijft dus altijd mogelijk. Wat in de betreffende studies dikwijls niet duidelijk wordt is de mogelijke relatie tussen het zelfmoordgetal (vooral in wat kleinere regio's) en de in deze regio's voorkomende endogeen psychiatrische ziektebeelden.

Aldus kan dan ook zeker betekenis worden toegekend aan familiair-hereditaire factoren juist als het gaat om deze kleinere regio's en a fortiori indien het betrekking heeft op gebieden die langere tijd min of meer geïsoleerd zijn gebleven. Dit laatste kan gelden voor de onderhavige regio, het vroegere eiland Walcheren.

Tabel 1:

Suicidegetal per leeftijdsgroep, per 100.000 vrouwen van dezelfde leeftijd

	15-20	21-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 en ouder
1967	1,0	2,4	5,5	6,6	10,4	13,3	11,7
1968	0,8	3,5	5,7	9,7	8,1	13,2	15,0
1969	1,1	4,5	6,6	11,5	13,6	13,3	11,4
1970	1,1	4,5	6,0	10,2	14,1	15,7	17,3
1971	2,3	4,3	7,2	9,3	14,6	17,3	22,2
1972	2,1	4,7	7,9	11,0	14,2	17,4	15,1

Tabel 2:

Suicidegetal per leeftijdsgroep, per 100.000 mannen van dezelfde leeftijd

	15-20	21-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 en ouder
1967	3,6	7,9	9,6	11,3	15,9	17,8	34,3
1968	3,9	7,2	7,2	11,3	17,8	22,6	33,1
1969	3,6	5,2	8,4	14,8	20,1	29,4	29,4
1970	4,7	8,4	9,1	16,2	22,5	27,1	35,6
1971	6,0	9,0	7,9	15,6	25,6	24,0	35,7
1972	5,4	9,3	10,7	15,1	20,0	27,2	36,0

Afgaande op recentere gegevens afkomstig van het C.B.S. over de jaren 1967 tot en met 1972 blijkt (zie tabel 1 en 2) de grote invloed die de leeftijd heeft op het suïcide getal. Bijv. in 1971, bij mannen, in de leeftijdsgroep van 30-39 jaar: 7,9; in de leeftijdsgroep ouder dan 70 jaar: 35,7.

De verdeling van het zelfmoordgetal over de verschillende godsdienstige richtingen vertoont in de laatste jaren ook een verandering. Merkwaardig is de stijging van dit getal bij de Rooms-Katholieken: in 1967: 7,6, in 1971: 10,8 (zie tabel 3).

Ter verificatie van het voorafgaande werd het volgende kleine onderzoek verricht, gelet op het uitgangspunt: de wellicht bestaande relatie tussen endogene vitale depressies en de religieuze oriëntatie van de betreffende patiënten. Nagegaan werd de verdeling in de

Bezwaard gemoed in een regio

Tabel 3:

Suicidegetal naar Kerkgenootschap; per 100.000 van de overeenkomstige bevolkingsgroep van 10 jaar en ouder

	prot.	r.k.	geen
1967	8,0	7,6	9,7
1968	8,6	7,7	9,7
1969	9,7	8,5	10,8
1970	10,1	9,9	12,0
1971	9,3	10,8	13,2
1972	10,1	9,7	13,3

kerkelijke oriëntatie bij een groep van 54 patiënten met endogene vitale depressies van zodanige ernst dat klinische behandeling nodig was, patiënten opgenomen in 1972 en in het eerste half jaar van 1973.

Vervolgens werd deze verdeling vergeleken met een steekproef, t.w. 80 patiënten die op een willekeurige dag, in september 1973, waren opgenomen in de interne en de chirurgische afdeling van het Gasthuis te Middelburg en een steekproef genomen een dag ruim twee jaar later (66 patiënten).*

Nu bleek dat 15% van de patiënten met endogene vitale depressies, opgenomen in het ziekenhuis te Middelburg, aangesloten was bij de Gereformeerde Gemeente. Dit was significant hoger ($p < 0,05$) dan de desbetreffende percentages bij de groep somatisch zieke patiënten. (Gebruik werd gemaakt van de chi-kwadraat methode en de Fisher exact toets). Voor wat betreft de kerkelijke oriëntatie Ned. Hervormd en Gereformeerd en het on-kerkelijk zijn, waren er in de genoemde 3 groepen geen significante verschillen (zie tabel 4).

Tabel 4

146 patiënten van interne en chirurgische afdeling		54 in 1972 en tot medio 1973 opgenomen patiënten met endogene depressies
nederlands hervormd	65	24
gereformeerd	25	8
gereformeerde gemeente	9	8: $p < 0,05$
rooms-katholiek	14	4
geen	28	8
overige	5	2

Uit dit betrekkelijk kleine onderzoek kan dus worden geconcludeerd dat er nog steeds een aanwijzing is dat de op de nadere reformatie geïnspireerde Calvinistische religieuze oriëntatie, bijv. in

* Er zijn op dit moment geen landelijke of regionale getallen beschikbaar, die als vergelijkingsmateriaal kunnen dienen, zodat tot deze vergelijkingsgroep moest worden besloten.

de vorm van de Ger. Gemeente, een determinant kan zijn die van betekenis is voor het ontstaan van endogene vitale depressies. Een ontstaan dat dus kan samenhangen met de mede door de religieuze levensvisie bepaalde karakterstructuur, c.q. het pre-depressieve karakter.

Aldus leek het mogelijk om een reeds lang bestaande indruk op een getalsmatige wijze wat 'harder' te maken.

Literatuur

- P. J. Bouman, *Van Renaissance tot Wereldoorlog*. Utrecht, 1965, p. 45-47.
Centraal Bureau voor de Statistiek, *Maandstatistiek Politie en Justitie*. Den Haag, 1973-17-7, 1974-18-8.
A. Chorus, *De Nederlanders, uiterlijk en innerlijk*. Leiden, 1967, p. 118-145.
M. H. Cohen Stuart, *Bezwaard Gemoed*. Dissertatie, Assen, 1960.
A. Kraus, Der Typus Melancholicus in Oestlicher und Westlicher Forschung, *Nervenarzt*, 1971-42-481-485.
C. S. Kruit, *Zelfmoord*, Assen, 1960.
H. M. Kuitert, *Om en Om*, een bundel theologie en geloofsbezinning. Kampen, 1972, p. 96.
A. van der Meiden, *De Zwarte Kousenkerken*. Utrecht, 1968, p. 189-190.
D. van Ooyen, Zelfmoord in Zeeland, *Zeeuws Tijdschrift*, 15, 1965, p. 270-273.
H. M. van Praag, *Psyche aan banden*. Amsterdam, 1974.
R. Schippers, *Johannes Calvijn*. Kampen, 1959.
H. Tellenbach, Zur Freilegung der Melancholischen Typus in Rahmen einer kinetischen Psychologie, in: *Das Depressive Syndrom*, München, 1970, p. 173-181.
M. J. A. de Vrijer, *Uren met Lodensteijn*. Baarn, z.j.
Wim Zaal, *Gods onkruid*. Amsterdam, 1972, p. 9-18.